

Жунусалиева К.Т.

**АЯЛДАРДЫН ОБРАЗЫ КӨРКӨМ ЧЫГАРМАЛАРДА ЖАНА
КӨРКӨМ ТАСМАЛАРДА**

(Чынгыз Айтматовдун чыгармаларынын мисалында)

Жунусалиева К.Т.

**ОБРАЗЫ ЖЕНЩИН В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
И В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ФИЛЬМАХ**

(на примере произведений Чынгыза Айтматова)

К.Т. Zhunusalieva

**IMAGES OF WOMEN IN ARTWORKS AND IN FEATURE FILMS
(on the example of Chyngyz Aitmatov's works)**

УДК: 894.341-09 (043.3)

Аялзат темасына кайрылбаган бир да акынды, жазуучуну табууга мүмкүн эмес. Кыргыз элинде аялзаты ар дайым урматталып, үй-бүлөдө жана коомдо ээлеген орду зор. Көчмөн кыргыз эли аялдардын коомдогу ордун кылымдардан бери ооздон оозго өтүп сакталып, элибиздин адабий, маданий мурастары катары калыптанып калган дастандарда, эпостордо, чыгармаларда чагылдырылган. Ал чыгармаларда аялзатынын даанышмандыгы, тапкычтыгы, кара кылды как жарган калыстыгы даңазаланган. Ч.Айтматовдун чыгармаларында аялдардын образын ачып берүүдө автор өзгөчө сүймөнчүлүк менен мамиле жасап, алардын асылзадалыгын, ички жана тышкы сулуулугун, адеп-ахлак жактан өзгөчө бийик турган тазалыгын, адамгерчилигин жөнөкөй турмуш агымынын фонунда көрсөтөт. Макалада жазуучунун чыгармаларында жана чыгармаларынын негизинде тартылган көркөм тасмаларда аялдардын образы кандай чечмеленип берилгендиги жөнүндө сөз кылмакчыбыз.

Негизги сөздөр: аялзат, көркөм чыгарма, көркөм тасма, актриса, образ.

В кыргызском народе женщина всегда была уважаема и занимала свое достойное место в обществе. На протяжении многих веков кочевого народа положение женщин сохранялось из поколения в поколение как литературное и культурное наследие нашего народа, находило свое отражение в произведениях, которые были созданы как эпосы, былины. В этих произведениях были оценены такие качества женщин как величие, мастерство, справедливость, решительность, мужество, нежность и другие. В начале XX-XXI веков, многие российские и европейские путешественники, которые были среди кыргызов, с удивлением и восхищением отметили отношение кыргызов к своим женщинам, влияние женщин на общество. Ч.Айтматов в своих произведениях, раскрывая образ женщины, с особенной любовью показывает их величие, внутренней и внешней красоты, нравственной чистоты, которая особенно дорога, человечность на фоне обыкновенной жизни. В статье о том, как раскрывается образ женщины в художественных фильмах, снятых на основе произведений писателя Ч.Айтматова.

Ключевые слова: женщина, художественное произведение, художественный фильм, актриса, образ.

In Kyrgyz, women have always been respected and held their rightful place in society. For many centuries, the nomadic people, the status of women has been preserved from generation to generation as the literary and cultural heritage of our

people, reflected in the works that were created as epics, fairy-tales. In these works, such qualities of women as grandeur, skill, justice, decisiveness, courage, tenderness and others were evaluated. At the beginning of the xx-xxi centuries, many Russian and European travelers who were among the Kyrgyz noted with surprise and admiration the attitude of the Kyrgyz towards their women, the influence of women on society. In his works, revealing the image of women, Ch. Aitmatov with special love shows their greatness, inner and outer beauty, moral purity, which is especially expensive, humanity against the background of ordinary life. The article describes how the image of women is revealed in feature films based on the works of the writer Ch. Aitmatov.

Key words: women, artistic works, artistic film, actress, form.

Ч. Айтматовдун аты, анын көөнөрбөс чыгармалары канча убакыт өтсө да унутулбай эскериле берери анык. Бүгүнкү күндө республиканын бардык жерлеринде ар кандай деңгээлдеги иш-чаралар өткөрүлүүдө.

Жазуучунун экинчи өмүрү, өзү жашаган доордон да даңазалуу болоруна ишенебиз. Анткени жазуучунун мейли көркөм чыгармабы, публицистикалык макалабы, дил маекби өз элинин тарыхы, көйгөйү, кечээги, бүгүнкүсү, келечеги жөнүндө көтөрүп чыккан ойлору кайсыл мезгил болбосун актуалдуу.

Аялзаты кыргыз элинде ар дайым урматталып, коомдо татыктуу орун алып келет. Көчмөн кыргыз эли аялдардын коомдогу ордун кылымдардан бери ооздон-оозго өтүп сакталып, элибиздин адабий-маданий мурастары катары калыптанып калган дастандарда, эпостордо, чыгармаларда чагылдырылган.

XIX-XX кылымдардын башында кыргыздардын арасында болуп кеткен көптөгөн орус жана европалык саякатчылар кыргыздардагы аялзатына болгон мамилени, аялдардын коомдогу таасирин суктануу, таң калуу менен белгилешкен.

Ал чыгармаларда аялзатынын даанышмандыгы, тапкычтыгы, калыстыгы, чечкиндүүлүгү, эр жүрөктүүлүгү, боорукерлиги, назиктиги ж.б. асыл сапаттары бааланып келет.

Ч.Айтматов чыгармаларында аялдардын образын ачып берүүдө, жашоонун, үй-бүлөнүн ачыкчы болгон, адамдын адамдык даражасын бийик көтөргөн, атагын арттырган аялзаты экендигин жар салып,

андан биз таалим-тарбия алууну жана адамзат турмушундагы орду чоң экендигин белгилөө менен сүрөткерибиздин калк кадырына ээ болуп, чоң инсан болушуна нарктуу аялзатынын таасири тийгендигин айтат.

“Балалыгым” аттуу аңгемесинде: “Балалыгымдын башталыш курагын Айымкан энемдин жаркын элеси менен эстейм. Атам да андан көп нерсени үйрөнүптүр жана дайыма ошондой энеси болгон үчүн сыймыктанчу. Чоң энемдин башынан ак элечеги түшпөй, көрсө элечекти да калк каадасын кармаган, бир үйдүн нарктуу, барктуу байбичеси кият эмеспи. Чоң энем үч кыз, эки уул төрөптүр. Ошол кыздарынын бири Карагыз апамдын да менин балалыгымдагы орду зор” - дейт автор [1].

Ч. Айтматовдун карындашы Роза Айтматовнын 2007-жылы чыккан “Тарыхтын актай барактары” аттуу китеби жарык көргөн. Ушул китепте автор аялзатына болгон уруулук санжыраны келтирет: “Төңтөгөрдүн беш уулу болгон. Төртөө заманына ылайын үч-төрттөн аял алышкан. Эң кенжеси төрт тарбы төп келишкен, акылдуу сулуу Шекер деген кызга үйлөнөт. Алар бирин-бири абдан жакшы көрүшкөн. Көп балалуу болушкан. Балдары да акылдуу, кайраттуу болуптур. Бирок күгүүсүз кырсык болуп, күйөөсү кар көчкүдө калып өлөт. Жесир калган Шекер, колун сурап келгендерге күйөөсүнүн арбагын сыйлап макул болгон эмес. Анын уруу арасына синген кадыр-баркынан чочулаган туугандары, зордуктап анын башын байлап башкаларга бере алышпаган. Ошентип Шекер өзүнүн акылынын тунуктугу, камбылдыгы, тырышчаактыгы, кайраты менен очогун сактап, башына түшкөн кыйынчылыктардын баарын көтөрүп, балдарын жалгыз бойго жеткирген. Ал өз үйүндө эле эмес, уруу ичинде да кадыр-барктуу болгондуктан, уруу аксакалдары аны менен да, балдары менен да эсептешип, керек учурда акыл сурашкан. Ошентип жүрүп, акырындап уруунун аты “Шекерге” айланып кетет. Кийин жылдар өтүпбул этноним топонимге айланып, айылдын аты да Шекер аталып калат” [1].

Шекер айылынын кыскача тарыхы кыргыз коомундагы аялзатынын ордун белгилеген дагы бир далилдүү факт.

Ч.Айтматовду кыргыздын атын алыска чыгарган жазуучу дегенибиз да аздык кылып, анын чыгармалары бүтүн ааламды багындырып турат. Анын чыгармаларынын негизинде тартылган тасмалар, канча деген көркөм искусствонун адамдарынын атын алыска таанытып, жылдызын жандырып, атак-даңкка жеткирди.

“Саманчынын жолу” повестинде автор УАМ согуш мезгилиндеги кыргыз аялынын оор тагдырын, адам баласына алып келген бул кандуу ааламаттын бүлүнчүлүгүн ачык, даана сүрөттөө максатында гана эмес, ошондой эле Жер-Эненин, дыйкан-талаанын тубөлүктүүлүк, адам баласына өлбөстүк философиясын бекемдөө үчүн Жер-Эненин образын биринчи жолу адабият аренасына алып чыкты. Натыйжада, карапайым, жөнөкөй кыргыз аялынын реалдуу образы нукура эпикалык масштабга көтөрүлүп, адамдын

жекече тагдыры, жалпы элдик, жалпы адамзаттык мааниге өтөт.

Жазуучуну бекеринен гуманист жазуучу деп бекеринен айтпаса керек. Себеби Толгонайдын Алиманга катуу сөз айтпай, аны аял катары түшүнүп, аял жасаган мамилеси адамгерчиликтин бийик сапаты болуп саналат. Анткени Алиман жөнүндө кандай гана сөздөр айтылбасын, баарын чыдап көтөрүп, тескерисинче чыйралып, кайталангыс кадамдарды жасарын, Жер энедей чыдамкайлык менен жашап өтүү адамдык сапаттардын баарында эле боло бербеген сапат экендиги жазуучунун чыгармасы аркылуу Толгонайдын образы аркылуу чагылдырган.

“Саманчынын жолу” тасмасы 1967-жылы Геннадий Базаров тарабынан тартылган. Ч. Айтматовдун сунуштоосу боюнча Толгонайдын ролун ошол кездеги Кыргыз Эл артисти Б. Кыдыкеева ойногон. “Мен Толгонайдын образын Б. Кыдыкеевадан көрүп жатам”, - деген автор. Режиссер да макул болуп, эже менен иштешүү мен үчүн өтө оңойго турду, жада калса ишимди жеңилдетти. Эсимде, Майсалбектин “баратам” деген катын алган соң аны тосууга барган жерде эжени поезд тебелеп кете жаздаган. “Ролдун мыкты деңгээлде чыгышына Бакен эженин салымы зор деп, - эскерет. Толгонайдын образы үчүн СССРдин Эл артисти деген наамга ээ болгон. Көркөм тасмада эки образды жараткан Кыргыз жана Орусия Эл артисти Наталья Аринбасарова. Тасма дүйнөсүнөн эч кабары жок 17 жаштагы Наталья Кыргызстанга биринчи жолу келип, биринчи тасма дүйнөсүнө аралашып, алгачкы образды жараткан. Албетте келечекте балерина болууну кыялданган жаш балерина балет дүйнөсүнөн тасма дүйнөсүнө келишине режиссер Андрей Кончаловский себепкер болгон [1, 2].

“Кылым карытар бир күн” романынын да бир канча аялзаты бар. Анын ичинен Эдигейдин тагдырына тагдырлаш, бирге туруп, бирге баскан, турмуштун кандай кыйынчылыктарында да таштап кетпеген, Борондуда Эдигей менен турмушун өткөргөн аялдардын бири - Укүбала. Романдагы Эдигей Жангелдин аттуу эмгекчил темир жолчунун Зарипага карата ички албуут сүйүү сезиминин от алып, жалбырттап жанып, өзүн-өзү оңдой албаган, өксүгөн арман-муңунун чегинде көрсөтүлөт.

Чиедей балдары менен Абуталиптен ажыраган Зарипа балдарынын келечегин ойлоп Борондудан кетет Эдигейдин турмушун бузган эмес. Ушундай мүнөздөгү аялдар биз үчүн кайталангыс тарбия.

Чыгармадагы экинчи эпизод Бегимайдын Раймалыга болгон махабаты адамдар үчүн үлгү болорлук мааниге ээ, махабат деген сезимдин улуулугун даназалайт.

Романдын негизинде “Махабат дастаны” тасмасы тартылып, Бегимайдын ролуна Асель Эшимбекова сунушталып, ага атасы каршы болуп, “Жоопкерчилигин өз мойнума алам” - деген убада менен макул болуу менен гана иш башталат. Ийгиликтүү чыккан Бегимайдын образы тасма ааламына арбап, убадасын унуттурган. Асель Эшимбекова беш тасмада

образ жаратса да, алардын арасынан өзү Бегимайдын образын жактырарын айткан.

“Делбирим” повестинде баяндалган Асельдин татаал тагдыры канчалык даражада бүгүнкү күндүн турмуш проблемасын көркөм чагылдырса, “Биринчи мугалим” повестиндеги Алтынайдын өмүр жолу да өзүнүн духу, мааниси боюнча бүгүнкү күн менен тикеден-тике үндөшүп, шайкеш келип отурат.

Чыгармада Алтынай Сулайманова – бир кезде Дүйшөндүн окуучусу болсо, азыр өлкөгө кеңири белгилүү болгон чоң окумуштуу, академик. Бул ошол учурдагы кара жанын карч урган Дүйшөндөрдүн ак эмгегинин түшүмү, кийинки муунга калтырган мурасы, ал Алтынай Сулайманова тарабынан эскерилип, кийинки муунга жетип отурат. Эл үчүн жасалган эмгек эч качан унутулбайт, эртеби, кечпи, ал тарыхтын барактарында алтын тамгалар менен жазылып калат. Көркөм тасмада. Наталья Аринбасарова биринчиси “Биринчи мугалим” тасмасындагы Алтынайдын образы болсо, экинчиси айтылуу Жамиланын образдарын жараткан. Актриса интервьюларында канчалык бийиктикке жеткен менен балерина болбой калганына өкүнөт. Кыргыз тасмасына кошкон салымы үчүн “Ак илбирс” улуттук сыйлыгына ээ болгон. Ал “Биринчи мугалим” тасмасынын тарткандагы бир эпизоду тууралуу мөмөндөгүдөй эскерет: “Жаанды өрт өчүргүчтөрдүн машинеси менен шар аккан суудан жасашкан. Суу денебизге чыныгы жамгырдай жумшак тийбей, муздаксуу бирде жонубузга, бирде көкүрөгүбүзгө тийип жатты. Тартуу иши бүткөндө эсим ооп кулап түшкөм. Дүйшөн мойнумдагы зер буюмду жулуп алып, бетке чапкан жерин 15 жолу тарткан, ар бир тарканында образга кирип чаба бергендиктен бетим көгөрүп кеткен” - деп эскерет [1, 3].

Ушундай кыйынчылыктар, түгөнбөгөн түйшүктөрдү көтөргөн актрисаны эл аралык даңкка алып келген.

“Жаныбарым Гулсары” повестиндеги керемет аялзаты – Жайдар. Образ жаратууда автор аялдын үй-бүлө маселесине келгенде эркекке караганда алда канча терен, кең пейил, кечиримдүү, айкөл экенин Жайдардын образы аркылуу берет. Танабай Гүлсарыны минип дуулдап, Бүбүжанга ашык болуп, эч нерсеге карабай, өзүнүн керт башын ойлогон мезгилде да, короодогу коюн карап, сабырдуулук менен күйөөсүн күтөт. Ал Танабайга дайым жол көрсөтөт. Анын өз күчүнө ишенген терең ички өктөмдүгү – этегин кармаган эркекке сиңирген ак эмгегинин, жашоодогу жакшы-жаманын тең көрүп, азап-тозогуна чыдап, кандай ганатурмуштун сыноосу болбосун ага туруштук берип, өзү Танабайдын тең жарымы болууга арнай билгендигинде. Бул албетте Жайдардагы даанышмандык.

Ошондуктан айтканынан кайтпаган, өжөр бир мүнөз албуут эркектин убагында оңой эле тартып, жөнгө салып уяткарып кое алат. Кыргызда бекеринен “Эркекти эр кылган да аял, кара жер менен тең кылган да аял”, - деп бекеринен айтылбаса керек.

“Кыямат” романынын негизинде тартылган “Акбаранын көз жашы” тасмасы белгилүү. Андагы ички Базарбайдын аялынын ыйы, жашоосу көргөн адамдын зээнин кейитет. Тасма тууралуу; Ж.Сейдакматова Базарбайдын мени сабаган жерин эки күн тартып, Дүйшөн ыймандуу бала болгондуктан образга кире албай абдан кыйналган. Өз ишин мыкты билген режиссер Д.Садырбаев намысына тийип: “Аткара албасаң сени алмаштырууга туура келет”, - дегенге чейин барыптыр. Намыстанып Дүйшөн келип мени көндүн арасына киргизе чаап жатпайбы, бирок сценарий боюнча андай жок болчу. Камера бүтөрү менен келип кечирим сураган. А мен ага капа болбой, тескерисинче жакшы аткарганына ыраазы болгом” - дейт [1, 4].

Чыныгы чоң адабиятка жазуучу “Бетме-бет” повести менен келген. Автордун турмушка жакындыгы, көркөмдүк жактан гана ачылыш эмес, каармандардын психологиясын ишенимдүү, так ачып берүүгө жасалган кыргыз адабиятындагы арымдуу кадамдардан болуп эсептелет. Сейденин аң-сезиминде айрым начар, түшүнүктөрү бар, бирок бара-бара алардан кутулган, өсүп-өнүгүү, оңолуу жолундагы каарман катары сүрөттөлөт, б.а. чыныгы аялзатын турмуштун оор сыноосунан өткөргөн мына ушул чыгармасы.

Качкындын тагдырын сүрөттөө чыгармага кандайдыр бир өзгөчөлүк алып келди. Окуянын курч, драмалуу кырдаалда өнүгүшү адамдардын жекече тагдырын ого бетер данаалап, күчөтүп таанымал сүрөттөөгө шарт туздү. Бул күтүүсүздүк Сейденин образына байланыштуу. Сейде фронттон аман-эсен келген күйөөсүнө сүйүнөт. Ырас, ал Ысмайылдын кокустан келип калыш себебин түшүнбөйт. Камыр жууруп жатып өзүн-өзү жооткотот. Эркек деген кандай кылса өзү билет. “Ар кимге өз жаны кымбат, бул кыргында башын калкалаган эле тирүү калат”- деп отурбайбы [3].

Сейде абдан жөнөкөй, илберинки, эмгекчил, сүйүктүү жар эле. Ошол назиктигин, илбериңкилигин, туруктуулугун Ысмайыл өз колу менен бырчалады. Анын Тотойдун уурдап союшу: “Мен согуштан ачкадан өлөм деп келген эмесмин. Өлгүсү келгендер өлө беришсин” - деген сөздөрү Сейденин капкара чачын куудай агартат [4].

Акыры анын жасаган жосунсуз жоруктарына нараазы болуп, өз колу менен кармап берет.

Ч. Айтматовдун “Бетме-бет” повестинин негизинде 1990-жылы тартылган “Келгин куштардын ыйы” фильминдеги башкы каармандардын бири Ысмайылдын жубайы Сейденин образы. Сейденин образы актрисанын тушоосун кесип, андан ары чыгармачылыгынын өнүгүшүнө түрткү берген. 21 жашында тартылган актриса күндүн ысыгына, сууктун тоңуна карабай кыйынчылыктарды башынан кечирген [1, 5].

“Ак кеме” повестиндеги Бекейдин образы. Бекейди кара мүртөз Орозкул бала төрөп бербейсиң деп сабап, азап-тозокту көрсөтөт. Баарын чыдамдуулук, сабырдуулук менен көтөрүп кол шилтеп кетип

калбастан жашайт, б.а. бул жерден да автор Бекейдин оор басырыктуулугун көрсөтөт.

“Ак кеме” повести боюнча 1975-жылы көркөм тасма тартылып, 1977-жылы СССРдин мамлекеттик сыйлыгына татыктуу болгон. Ушул эле жылы Бүткүл союздук кинофестивалда чоң байгеге ээ болот. Италияда Грантприни жеңип алат.

“Делбирим”, повести боюнча тартылган “Мен Тянь-Шань”, “Ак кеме” тасмаларында ойногон Айтматов ааламында татыктуу из калтырган Кадича, Бекейдин образын элге жеткире аткарган актриса Назира Мамбетова. Образдарды аткарууда элдин аёо сезимине кабылса, бирде бир бүлөнү бузган, энеси баштаган элдин жемесине калгандыгын айтат. Бирок эки образ тең өзүмө жагат” - дейт. Кадичанын образы тасма таануучулар тарабынан мыкты кабыл алынганы менен аны эл жектөө менен кабыл алган. Албетте, бул актрисанын мыкты чеберчилиги деп эсептейбиз.

Ушул эле фильмде Асельдин образы үчүн казак-кыргыз элинен чогулган үч миндей кыздын ичинен 14 жаштагы Динара Чочунбаеваны тандап алышкан. Тасма үчүн бир жарым жыл кеткен. Актриса тасмадагы образына өзүнүн тондугун, бир мүнөздүүлүгүн, намыскөйлүгү менен көктүгүн окшоштурат. Тасма тартуу актрисага жаккан эмес, бирде күндүн чыгышын күтсө, бирде батышын, анан камерага карап образга киресиң. Жашоодо такыр башкача. Мен болсо секелек кызмын” - дейт. Ушундай өлбөс образ жараткан актриса кийин бир да тасмага тартылган эмес. Учурда сүрөтчүлүк менен алектенет.

“Эрте жаздагы турналар” повести 1975-жылы жарыкка чыккан. Чыгармада ооруктагы өспүрүмдөр-

дүн турмушу чагылдырылат. Чыгарманын негизинде тартылган тасмага сынак жарыяланып, тасмага тартылууга дайыма даяр турушу керек болгондуктан жаш актрисанын чачы ар дайым беш өрүм болуп жүрчү экен. Бирок тажрыйбасы жок актриса кыйналган. Тасмада мектептен чыккан кыздарды чоң ата чана менен алып кетейин деп отургузганда Анатай кыздарды чанадан кулатып жиберет, ошондо Мырзагүл ыйлашы керек болчу, бирок ал күнү ыйлай албай коет. Кыштын күнү күн суук, бир убакытта курсагым ачып, чыдабай ыйлап жибердим, ошол учурда менин ыйымды тартып калышты, - деп эскерет Нургүл Кендибаева [2].

Жыйынтыгында, Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы аялдардын образынан сабырдуулукту, жумшактыкты, кечиримдүүлүктү, үйрөнөбүз. Аялдардын кадыр-баркын көтөргөндө гана, биздин жашообуз оңолуп, келечегибиз кеңейет. Дүйнөдө эч бир сулуулук аялзатына тең келбейт, чыныгы кыргыз аялдарынын адилеттик үчүн күрөшүүчү экендигин айтуубуз абзел.

Адабияттар:

1. Айтматова Р.Т. Тарыхтын актай барактары. - Б., 2013.
2. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. - Ф., 1982.
3. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. - Б., 2002.
4. Кыргыз адабиятынын тарыхы 6-том. - Б., 2008.
5. Култаева Ү. Турмуш чындыгы жана көркөм образ. - Б., 1998.
6. Жантаев А. Реализмдин келип чыгышы. - Б., 2002.
7. Турдукожоев С. Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы сүйүү темасынын сүрөттөлүшү.
8. Мурас. Турмуш. 14-январь, 2015.

Рецензент: к.филол.н., доцент Сатаева Г.С.